

ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПРОСТОРИ ЗАСТОСУВАННЯ АРТ-ТЕРАПІЇ

ВИКОРИСТАННЯ АРТ-ТЕХНОЛОГІЙ В СІМЕЙНІЙ ПСИХОТЕРАПІЇ

Вознесенська Олена

*кандидат психологічних наук,
ст. наук. співроб. Інституту соціальної та
політичної психології АПН України,
президент ГО „Арт-терапевтична асоціація” (Київ)*

В статті розкривається сутність методу спільної взаємодії членів родини за допомогою кольорів та форм на аркуші паперу в контексті сімейної психотерапії. Показано діагностичні та терапевтичні можливості методу.

Ключові слова: сімейна взаємодія, арт-терапія, спільна творчість.

В статье раскрывается суть метода совместного взаимодействия членов семьи с помощью цветов и форм на листе бумаги в контексте семейной психотерапии. Показаны диагностические и терапевтические возможности метода.

Ключевые слова: семейное взаимодействие, арт-терапия, совместное творчество.

In the article the essence of the method of joint interaction of family members with the help of colors and shapes on a piece of paper in the context of family therapy is revealed. Diagnostic and therapeutic possibilities of method are shown.

Key words: family's interaction, art-therapy, joint creation.

Сім'я – найважливіший для будь-якої людини простір організації особистого досвіду; це середовище, у якому розвивається кожна особистість, як у дитячому, так і у дорослому віці. Розвиток відбувається у процесі взаємодії з іншими членами родини, побудови стосунків, соціальних зв'язків з оточенням.

У кожній родині існує певна „несвобода”, певна взаємозалежність членів сім'ї один від одного – навіть дорос-

лих. Кожна родина вибудовує свої правила взаємодії, на яких і заснована ця несвобода. Але ця несвобода й залежність мають свої переваги, оскільки дозволяє членам родини задовольняти свої емоційні, культурні, духовні й інші потреби, отримувати підтримку, теплі стосунки, відчувати довіру [2]. Кожна сім'я може розглядатися як система, у якій все взаємозалежно і яка має ряд системних параметрів. По-перше, система як ціле завжди більше суми її частин. По-друге, якщо що-небудь зачіпає всю систему (наприклад, соціально-економічні трансформації в суспільстві), то це буде відображатися на всіх її елементах. По-третє, зміни, що відбуваються з одним із елементів системи, будуть відображатися на інших та на всій системі в цілому [4].

Родина є системою, що саморозвивається. Вона не замкнута, а перебуває в постійному контакті й обміні інформацією з навколишнім світом, що приводить до ряду внутрішніх змін. Будь-яка родина на шляху свого розвитку проходить ряд стадій, пов'язаних з віковими змінами, змінами її складу й т.д. Кожна сім'я проживає певні кризи у своєму розвитку, такі як шлюб, народження дітей, і здобуває при виході із кризи нові якості й ознаки. На етапі кризи неможливо вирішити нові проблеми старими способами, що веде до необхідності змін. У родини завжди діють дві протилежні сили – сила розвитку й сила збереження гомеостазу, тобто стабільного стану, рівноваги, що передує змінам.

Метою статті є презентація досвіду використання методу спільної творчості членів родини в контексті сімейної терапії, аналіз діагностичних та терапевтичних можливостей методу.

На сьогоднішній день накопичено величезний досвід і вироблені принципи сімейної психотерапії. Однак логіка розвитку психотерапевтичної комунікації вимагає нових форм, активної взаємодії із клієнтом за допомогою невербальної

експресії, що реалізується в моделі арт-терапевтичної роботи. Трансформаційні процеси в соціально-політичних, економічних, культурно-інформаційної сферах суспільства стимулюють розвиток арт-терапевтичних технологій, призначених для психотерапевтичної та соціально-психологічної допомоги як особистості, так і сім'ї. Арт-терапія є на сьогодні інноваційним методом, що сприяє творчому розкриттю здібностей та сутнісного потенціалу людини, мобілізації внутрішніх механізмів саморегуляції й зцілення.

Художня творчість сприяє процесам усвідомлення й адекватної оцінки своїх почуттів, спогадів, переживань. Методи арт-терапії близькі й запитами, і ментальності слов'ян, для яких характерна орієнтація на емоційно-образне переживання, а не на раціональне вирішення внутрішньопсихічних конфліктів.

Теоретичною основою роботи з сім'єю в арт-терапії є системний підхід. В арт-терапевтичній роботі з родиною необхідне розуміння взаємин між внутрішньопсихічними, міжособистісними й загальносімейними процесами, що відбуваються в сім'ї. Необхідно також урахувати соціальні аспекти функціонування сім'ї – соціально-економічне становище, соціальний статус, культурне середовище [3]. Системний підхід в арт-терапії сім'ї передбачає визнання ієрархічного характеру її структури й функцій і прояв у ній процесів, пов'язаних з міжособистісною взаємодією членів сім'ї між собою й з арт-терапевтом, і тих процесів, які відображають динаміку індивідуальних змін членів сім'ї й прояв їхніх індивідуальних потреб і переживань.

Проаналізуємо *процес й особливості арт-терапії сім'ї*, образотворчу діяльність членів сім'ї, які прийшли на терапію. Зазвичай, дорослі як інструмент спілкування використовують мову. Мова художньої творчості у дітей як форма невербальної експресії – природна форма вираження переживань і емоцій, які переносяться в продукти творчої

діяльності. Завдяки спільній творчості стає можливим обминути табу й психологічні захисти, які супроводжують страх саморозкриття, особливо у дорослих, що веде до встановлення атмосфери більш високого рівня довіри. Відбувається також ослаблення свідомого контролю над процесом творчості, що робить образотворчу діяльність і спілкування більш вільними. Художня творчість актуалізує забуті або витіснені переживання та супроводжується катарсисом. Арт-терапія сім'ї допомагає взаємному пізнанню членів родини й звільненню від переживань, що травмують.

Образотворча робота членів родини перебуває в центрі їхньої взаємодії. Відмова ведучого від інтерпретацій образотворчої продукції і стимулювання членів родини до розповіді про пов'язані із чужою й власною продукцією почуття й асоціації призводить до знаходження спільних тем та розкриття внутрішнього потенціалу родини. Виконання членами родини практичних вправ образотворчого характеру дозволяє структурувати діяльність сім'ї й сформуванню більш безпечної для кожного окремого члена родини атмосфери (у порівнянні з вербальними методами психотерапії), що допомагає проявитися тим членам родини, які бояться прямого саморозкриття [1, 5].

Спільна образотворча діяльність дозволяє побачити характерні для членів родини комунікативні паттерни. Ігрові аспекти створюють невимушену атмосферу, у якій добре виявляються проблемні сторони поведінки її учасників. Експериментування з образотворчими матеріалами пов'язане з навчанням, побудовою нових стосунків з навколишніми, розкриттям творчого потенціалу членів родини. Процес є більш активним і зримим. Символічний смисл візуальних образів осмислюється, усвідомлюється й авторами, й іншими членами родини. В арт-терапевтичному процесі збільшується цінність співробітництва як форми

внутрішньосімейної взаємодії й формується картина світу родини, що сприяє розвитку власної культури взаємин.

Ще одним фактором психотерапевтичного впливу в арт-терапії є інтерпретація й вербальний зворотний зв'язок. Звичайно, вплив цього фактору залежний від багатьох складових арт-терапевтичного процесу, у тому числі від спроможності членів родини до вербалізації своїх почуттів і думок. Але вербалізація буде впливати навіть у випадку, коли серед членів сім'ї є маленькі діти.

Необхідно ще раз особливо вказати на **недирективність стилю ведення арт-терапевтичної сесії**. Арт-терапевт пропонує кожному розповісти про свою роботу так, як той вважає за потрібне. Питання арт-терапевта спрямовані на прояснення й коментар різних деталей малюнка, предметів і персонажів, вибору кольору й ставлення до цього кольору того, хто його використовував, асоціацій, пов'язаних із частинами малюнка й кольорами. Важливо, щоб кожен член родини висловив свою думку про те, як малюнок пов'язаний з актуальною життєвою ситуацією. Арт-терапевт звертає увагу на невербальні сигнали всіх членів родини: зміни кольору обличчя (що свідчить про самопочуття кожного з них), міміки, ритму дихання, положення тіла, інтонацій голосу [3].

Терапевт не аналізує в присутності клієнтської родини їхню художню продукцію, лише мотивує їх на вираження своїх почуттів, переживань, потреб, фасилітує процес вільного асоціювання у зв'язку із власними продуктами творчості й продуктами творчості інших членів сім'ї, а також процесу спільної творчості. У його функції входить надання можливості висловитися кожному члену родини, рівною мірою визнаючи його права й потреби, надавши підтримку своєю увагою кожному, особливо не виділяючи кого-небудь із членів сім'ї й не кваплячи природні ритми усвідомлення у кожного.

Свобода, що надається клієнтській сім'ї, допомагає їй найбільшою мірою виявити їх стереотипні й деструктивні паттерни взаємодії та сприяє створенню ними нових форм. Як правило, клієнти з першого зайняття не готові до таких форм взаємодії з арт-терапевтом і очікують від нього більшої директивності, позиції „всезнаючого і всемогутнього батька”. Терапевтові часто коштує величезних зусиль утриматися від роздачі порад і готових рецептів. В арт-терапії працює особистість самого професіонала. Рівень його особистісного розвитку впливає на ступінь довіри родини. Робота арт-терапевта вимагає його власної глибинної особистісної зрілості. Саме це робить його інтервенції й акції, невербальну комунікацію на емоційному й соматопсихичному рівні найбільш продуктивними для розвитку родини.

Особливе значення в психотерапії родини грає техніка „**Сімейний малюнок**”, коли вся родина одночасно, без вербальної взаємодії, малює на одному великому аркуші. Завершенням арт-терапевтичної сесії при використанні „Сімейного малюнка” буде обговорення динаміки процесу малювання, переживань учасників під час спільної творчості. Продукт сімейної творчості буде відображенням сімейної ієрархії, системи сімейних ролей, стосунків. Як правило, у процесі спільної творчості виявляються „слабкі” члени родини, „жертви” і „козли відпущення” сімейної взаємодії, “внутрішньосімейні альянси”. Процес малювання є відображенням звичних патернів взаємодії родини на одиниці, поза стінами терапевтичного кабінету.

Як приклад використання техніки „Сімейний малюнок”, наведемо такий випадок.

На терапію звернулася родина з п'ятьох членів: батьки (батько 38 років, мати – 32 років, одружені 12 років) й троє дітей – синам 10 та 5 років, донці 3 роки. Ініціатором терапії був батько, який турбувався через те, що ма-

ти перебуває у деструктивній секті. Подружжя не спілкувалося між собою. Дружина скаржилася на те, що чоловік ігнорує її та дітей, відмовляється від сексуальних стосунків, не дає грошей. На 3-тю зустріч терапевти попередньо запланували „Сімейний малюнок” (щоб дозволити родині поспілкуватися на невербальному рівні, за допомогою зображень на спільному малюнку). Попередня бесіда призвела до емоційної взаємодії шлюбних партнерів, в якому жінка іноді відверталася, уникала контакту – їй було дуже боляче. Бесіда стосувалася таких тем: діти, сексуальні стосунки, релігійна спрямованість жінки (ті, що викликали напруження, протистояння, конфлікти).

Пропозиція терапевтів звернутися до спільного малюнка фарбами (гуаш) викликала у дружини супротив. Терапевти запропонували на вибір малюнок удвох з чоловіком або разом з дітьми. В ході малювання донька сиділа на руках у матері, молодший син – у батька, старший – напроти батьків. Першим кольором, який використали всі члени родини, був червоний: чоловік намалював квітку троянди (унизу ліворуч, ближче до середини), старший син – дзюб лелеки (лівий верхній кут), мати – теж намалювала червону квітку, яку донька відразу ж розмазала на більшу площу аркуша (див. кольор. вставка 1, рис. 1).

Протягом роботи родини (15 хв.) донька змішувала в цій плямі різні відтінки – із сильною перевагою червоного (праворуч унизу). Пляма у жінки згодом асоціювалося із раною. Асоціації терапевтів – з вулканом (який, мабуть, ще й не викидає, але вже „кипить” – такий висновок випливав із розмови перед малюванням). Сімейну проблематику в арт-терапевтичному процесі найбільш сміливо, без захистів і компенсацій актуалізує дівчинка. Над цією триковожною плямою мати розмістила високу траву із квітами (невдала спроба прикрити своє горе або сором). Батько намалював дві квітки, дерево й зайчика (у середині, ближ-

че до низу) – та потім знецінив свої твори, стверджуючи, що вони невдалі (звичайний спосіб ставлення до себе); малюнки були маленькими (низька самооцінка). Молодший син намалював сонце й багато безпредметних зображень (ліворуч вниз). Характерна повторюваність зображення літери „В” (перша літера імен батька та старшого брата) може свідчити про злиття із старшим братом або батьком (перше більш вірогідно).

Невербальна взаємодія дружина – чоловік відбулася під кінець роботи. Жінка продовжила намальовану траву до малюнків чоловіка. У зайця, що „приховався” тепер у заростях, вона посадила три квітки (діти?).

Лише у старшого сина всі зображення були орієнтовані вверх ногами стосовно домінуючої орієнтації малюнка. Вони висіли в повітрі, й у своєму змісті стосувалися польоту: лелека, літак, парашутист. Таким чином, було з’ясовано, що він не втручається в конфлікти батьків, живе своїм життям. (В інших випадках це може свідчити про порушення сімейної ієрархії, утворення коаліцій, якщо пари членів родини сприймають різні боки аркушу як „низ”, або вказувати на „жертву” або „козла відпущення”). Ретельне промальовування деталей та „графічне” застосування гуаші свідчать про захист, відсторонення від емоцій, чутливість до конфліктів родини та водночас небажання їх чути та на них реагувати. Окремо можливо розглядати зміст символіки малюнків.

Один з кутів (правий верхній на рис. 1) лишився незаповненим. Жінка сказала, що на цьому порожньому місці повинні бути ненароджені діти – „місця для абортів й двох викиднів”. Таким чином, спільна творчість та чутливість дітей до прихованих конфліктів та таємниць батьків надало їм можливість говорити про своє почуття провини, болю із приводу зробленого абортів. У терапії відбувся перелом. Аборт виявився важливим фактором, що при-

вів матір до залежності від релігійної секти (вона потрапила туди одразу ж після абортів). Надалі робота велася на інтерналізацію досвіду абортів, „здобування уроків” через роботу з малюнком, пластиліном та ритуальними діями. Подружній парі були запропоновані вправи „прощання з ненародженою дитиною” як домашнє завдання й „маска минулого й маска майбутнього” для можливості переходу на новий рівень розвитку сімейної системи. Результатом спільної творчості стало зменшення негативного емоційного фону в родині, налагодження стосунків поза спілкуванням з терапевтами, співтворчість в житті.

Другий приклад застосування „Сімейного малюнка” наведемо такий.

На терапію звернулася молода подружня пара (обом 24 роки, в громадському шлюбі – 2 роки). Привід звертання: фізичне насильство в родині щодо дружини (сама вона – ініціатор терапії). На момент першої зустрічі з терапевтами вони жили окремо 3 тижні (причина – страх жінки бути покаліченою). Серед особливостей комунікації членів родини слід відмітити: проблеми вислуховування, монологічність мови (кожен говорить про своє), відсутність взаємного вербального контакту. Характерна риса емоційних процесів в родині – заборона на вербальне вираження почуттів (гіпотеза: можливо дозвіл на вираження почуттів на тілесному рівні, у тому числі й через насильство). Жінка говорила про свій страх, суїцидальні думки, чоловік – про почуття провини.

Зрозуміло, що метою терапії було налагодження комунікації між подружжям, вироблення нових вербальних моделей вираження почуттів для розвитку відносин у родині після насильства.

На 2-й зустрічі парі була запропонована спільна невербальна взаємодія протягом 10 хвилин на аркуші А3 за допомогою фарб. Жінка й чоловік сіли напроти один одного

та залишили місце для терапевтів (працювали 2 терапевти) зліва від себе (автор знаходилася зліва від жінки, ко-терапевт-чоловік – ліворуч від чоловіка), тобто вони розташувалися ніби по діагоналі (що потім знайшло відображення у малюнку: жінка малювала, починаючи від правого нижнього кута, а чоловік – від лівого верхнього в напрямку до середини; див рис. 2 на кольор. вставці 1). Дружина перша активно включилася у процес малювання. Почала малювати синім, жовтим, червоним кольорами; увесь час посміхалася. Її малюнки були орієнтовані до неї, тобто відносно чоловіка – перевернуті. Це тривало 3-4 хвилини. Потім чоловік узяв пензлик, але крутив його у руці, не приступаючи до малювання. Жінка займала своїми малюнками все більше й більше місця: спочатку були сині гори, потім на піках гір „виросли” жовті кульки, наступним кроком було зображення „смайліка” (посмішки, але повернутого до жінки), згодом з’явилося жовте сонце (терапевти сприйняли цей образ як границі, межі жінки, її потребу відгородитися, зважаючи на гострі сонячні промені, спрямовані на чоловіка). Чоловік не ворушився, а лише спостерігав, тоді жінка зобразила краплі-сльози (знов таки перевернуті під кутом зору чоловіка). Коли приблизно 2/3 аркушу були заповнені її художніми образами, чоловік кинув пензлик на стіл (в наступній бесіді він зміг ідентифікувати цей рух як прояв роздратування, гніву, чим підтвердив гіпотезу про дозвіл на фізичний прояв почуттів разом з заборонаю вербального). Жінка за допомогою міміки виразила образу („надула губки”) та малювала на аркуші ближче до чоловіка кактус, гілки якого були спрямовані на чоловіка. Коли оголосили, що залишилося 3 хвилини, чоловік узяв пензлик знов і почав малювати коричневим кольором двері (дім), малюнок розмістив перпендикулярно напрямку, в якому сидів. Жінка поряд з кактусом намалювала велике серце. Подружжя продовжило малювати по

черзі, пробуючи діалог. Малювання продовжувалося лише на „стороні” чоловіка.

Після малювання їм було запропоновано описати свої почуття, емоції, переживання під час процесу взаємодії. Перша розповідала жінка (як звичайний приклад взаємодії родини: жінка – ініціатор). Завдяки малюванню вона краще зрозуміла чоловіка: для нього важливе матеріальне, а вона цього не помічала раніше. Вона відчула образу, коли чоловік „заліз” на її малюнки. В діалозі з терапевтом вона визнала, що залишила обмаль простору для свого партнера. Потім вона намалювала квіти для краси входу до дому.

Чоловік розповів, що не розумів, чого хоче жінка, а коли вона намалювала кактус, він образився, тому що він – не кактус. Тоді він намалював відчинені двері, а не дім, намагаючись показати, що він відкритий до взаємодії, готовий відкритися. Коли дружина намалювала квіти, він сприйняв це як краплі крові, та намалював шлях, намагаючись показати, що можливо знайти інший шлях, не лише через кров. Таким чином, під час обговорення процесу та результату спільної творчості пара реалізувала свої звичні паттерни поведінки, усвідомила помилки в комунікації.

На наступній зустрічі терапевти запропонували продовжити арт-роботу, проте чоловік відмовився. Було запропоновано ще раз подивитися на малюнок. Спочатку сіли, як на попередній зустрічі, потім подружжя помінялися місцями. Після зміни позиції, жінка побачила, що чоловік намалював не дім, а двері, а її образи-малюнки з місця чоловіка незрозумілі. Чоловік побачив сльози, що намалювала жінка, які сприймалися ним як повітряні кульки.

Було запропоновано домалювати, додати, що хочеться, знаходячись на місці партнера впродовж 5 хвилин. Чоловік не брав пензлик, таким чином відстояв своє право не малювати, побудував свої „границі”. Жінка, використову-

ючи різні кольори, перетворила свої сльози на повітряні кульки (можливо, її сльози є демонстрацією та не наповнені сильними почуттями, й легко можуть перетворитися на що-небудь, що не має глибокого болісного змісту, хоча за допомогою сліз вона маніпулює чоловіком, викликає у нього почуття провини).

Таким чином, на цих прикладах ми бачимо терапевтичні можливості арт-техніки „Сімейний малюнок”. Наступні приклади додають можливість відстежити діагностичний потенціал техніки. Малюнки зроблені під час майстерень, що відбувалися на Сьомій Міжнародній конференції молодих науковців “Проблема особистості в сучасній науці: результати та перспективи досліджень”(жовтень 2004 р.) та Міжнародній науково-практичній конференції „Теорія і практика допомоги особистості в психологічному консультуванні і психотерапії” (травень 2005 р.). Учасникам майстерень пропонувалося за різними критеріями поділитися на групи з 3–5 осіб. В межах групи вони грали різні сімейні ролі, потім члени кожної родини взаємодіяли на аркуші за допомогою фарб.

На малюнку (кольорова вставка 1, рис. 3) можливо побачити чіткі границі родини (зафарбовані у різні кольори, виділені товстими лініями). „Границі” аркушу намальовані людиною, що грала роль батька (чоловік є захисником родини). Це може також свідчити про відчуття незахищеності, потребу в додатковому захисті, про відчуття небезпечності навколишнього середовища (наприклад, під час переживання родинною кризи або в ситуації спільного проживання зі старшими поколіннями).

В цілому малюнок сприймався учасниками як гармонійний, викликав позитивні емоції, гарні почуття. „Члени родини” використовували різні кольори. Про нестачу чоловічих „енергій” свідчить використання переважно плавних, „м’яких” ліній та форм, образів квітки та ін. У кожного учас-

ника є свій „кут”, своє місце в родині, що відображено у малюнку (можливо побачити „пензлик” кожного члена родини). Але ми бачимо й взаємодію членів родини. У середині малюнка кольори та лінії різних членів родини перетинаються та змішуються, вони мають місце для взаємодії, не відгороджені один від одного, можуть отримати взаємодію та теплий емоційний контакт в родині, спостерігаються м’які внутрішні та ригідні зовнішні границі.

Може викликати хвилювання дуже маленьке місце (квадрат у лівому верхньому куті) молодшого малюка, але за ідеєю учасників йому 3-4 роки.

Наступний малюнок викликає враження, що його малювала одна людина, але це – спільна творчість чотирьох людей, що були у ролях батьків, дитини та бабусі – матері мами (див. *кольор. вставку 1, рис. 4*). Малюнок гармонійний, світлий. Проте постає питання: чи є у членів родини будь-яка автономія, власні границі? Чи можуть вони побути наодинці, відчуті свої власні почуття й потреби? Чи вони живуть як одна людина, однаково думають, відчувають? І хто є головою родини?

Наступний малюнок викликав дуже негативні почуття групи (див. *кольор. вставку 2, рис. 1*). Його малювала симульганна родина із чотирьох людей: дві дорослі жінки – сестри, дочка однієї із сестер та далека родичка-підліток (одного віку з дочкою). Авторки малюнку наполягали, що їхня сім’я є гармонійною, андрогенною, функції чоловіка та жінки з успіхом виконують сестри – дорослі жінки. Однак в малюнку присутні зображення очей (в середині та внизу), що свідчить про постійне спостерігання один за одним у родині, тотальний взаємоконтроль. І, що найважливіше на наш погляд, у малюнку зовсім відсутні відтінки зеленого, лише помаранчевий, червоний, жовтий, рожевий, ліловий, білий та трохи синього (птахи ліворуч та деякі плавні короткі лінії у середині малюнка). Ми можемо спо-

стерігати чотири сонця зверху малюнку, що свідчить про конкурентні стосунки як між дорослими, так і між дітьми, та про розвинутий нарцисичний радикал у членів родини. Хоча позитивним моментом є те, що малюнок має одну орієнтацію, що може інтерпретуватися як спільна основа в родині, традиції, опора.

Останній малюнок є результатом спільної творчості симульованої родини із чотирьох людей: мати, дитини, дідуся та бабусі (*кольор. вставка 2, рис. 2*). Дідусь відіграє провідну роль у родинній взаємодії, він колишній капітан далекого плавання, дуже авторитарний, жорсткий, любить родину, але хоче все контролювати. Ми можемо побачити його внесок у лівому верхньому куті та середині малюнка – червоні, сині, зелені гострі штрихи, лінії та стрілки, що спрямовані в центр та на протилежний кут, в якому знаходилася його донька – мати дитини. Вона намагалася взаємодіяти із батьком, зобразила квітки – жовту та червону і тоненькими плавними зеленими мазками та лініями налагодила стосунки з дочкою (яка намалювала у верхньому правому куті маленьку гілочку) та матір'ю (зображення осіннього листочка в жовтих тонах у нижньому лівому куті малюнка).

Висновки. Арт-терапевтичний метод спільної взаємодії з використанням кольорів та форм на аркуші є адекватним у сімейній терапії для розв'язання таких завдань: підвищення комунікативної компетентності та розвитку внутрішньосімейної взаємодії. Арт-терапевтичні технології можуть використовуватися в психологічній роботі з подружніми парами. Завдяки арт-терапевтичній роботі створюються довірливі стосунки, з'являється можливість самовираження всіх членів родини, відреаговуються накопичені негативні емоції, розвиваються сімейні рольові моделі, вибудовується порушена ієрархія. Активізація творчого потенціалу кожного члена родини сприяє виробленню нових паттернів поведінки й шляхів вирішення конфліктів. Можливості

арт-терапії дають багато діагностичного матеріалу для подальшої роботи, а також роблять метод „Сімейний малюнок” ефективним методом як вирішення внутрішньоособистісних конфліктів членів сім’ї, так і психотерапевтичної роботи із сімейними проблемами.

Таким чином, метод „Спільний малюнок сім’ї” дозволяє діагностувати різні паттерни та моделі взаємодії членів родини. Аналізу піддається:

- результат спільної творчості членів сім’ї (кольори, форми, що використали члени родини, наявність границь аркушу як границь сім’ї та меж між малюнками членів родини, обсяг простору, що займає на аркуші кожен член родини і т. ін.);
- процес спільної творчості;
- невербальна взаємодія членів сім’ї в процесі спільної творчості.

Але необхідно наголосити, що в арт-терапевтичній роботі діагностика відбувається одночасно з терапією, ці процеси неможливо відокремити один від одного.

Література:

1. *Абрамова Г.С.* Графика в психологическом консультировании. – М.: ПЕР СЭ, 2001. – 142 с.
2. *Дружинин В.Н.* Психология семьи. – М.: КСП, 1996. – 160 с.
3. *Копытин А.И.* Руководство по групповой арт-терапии. – СПб: Речь, 2003. – 320 с.
4. *Сатур В.* Психотерапия семьи. – СПб.: Речь, 2000. – 284 с.
5. *Эйдемиллер Э.Г., Добряков И.В., Никольская И.М.* Семейный диагноз и семейная психотерапия. Учебное пособие для врачей и психологов. – СПб.: Речь, 2005. – 336 с.

